

БАБАК СТЕПОВИЙ (*MARMOTA BOBAK*) НА ПІВНОЧІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ (УКРАЇНА)

Василь Дацюк

Одеський обласний лабораторний центр МОЗ України (Одеса, Україна)

The steppe marmot (*Marmota bobak*) in the north of Odesa Oblast (Ukraine). — **Vasyl Datsiuk.** — The north of Odesa Oblast, as well as the whole Northern Black Sea Region and southern areas of Podillia do not belong to the current range of the steppe marmot, which is distributed mainly in the east of Ukraine, although successful attempts of introduction took place in these regions. The dispersal of the steppe marmot, *Marmota bobak*, in the north of Odesa Oblast occurred in 1979–1980. The Stepanivskyi Nature Reserve (later its status was changed to hunting grounds of Ivanivka Village Council) was created in the territory of three villages of Liubashivka Raion, which became entirely unpopulated, in which roe deer, pheasants and marmots were relocated. The first steppe marmots were brought here in summer 1979 from Askania Nova, although part of the animals did not survive the heat and transportation, while the others could not acclimatize. The second group of marmots was transferred from Luhansk Oblast (then Voloslyovhrad Oblast) in autumn 1979. The absence of natural enemies and careful attitude of people from neighbouring villages allowed marmots increasing in number from 25 animals in 1980 to 415 in 2010, although later a population decline occurred. Many marmots died because of burning of reed and dry grass. The appearance of a large number of foxes also affected the colony's abundance and migration of surviving marmots closer to humans. The preying of kites on young marmots was also an important factor affecting the population. In 2013, the abundance of the marmot colony was only 50 specimens and the species extinction was expected in case of further existence of influencing factors. Therefore, in 2013, measures were taken in order to support and restore the steppe marmot colony, which as of 1 December 2016 consisted of ca. 500 specimens, while in early 2019 there number was 1700. Management experience shows that correctly planned measures on maintaining local populations along with regulation of preying demonstrate a sufficient and constant increase, which allows expecting further population growth. The “Lubashivka colony” of steppe marmots currently is stable thus we can consider the species present in the fauna of Podillia.

Key words: steppe marmot, *Marmota bobak*, artificial colony, anthropogenic influence, Podillia.

Correspondence to: V. Datsiuk; Odesa Regional Laboratory Centre of the Ministry of Health of Ukraine; Ivan and Yuriy Lypa St. 5A, Odesa, 65000 Ukraine; e-mail: vdatsuk@ukr.net

Вступ

Бабак степовий, *Marmota bobak* (Muller, 1776), — вид родини вивіркових (Sciuridae). Це один з найбільших видів гризунів фауни Європи і найбільший степовий гризун, який відноситься до Степового фауністичного ядра (Загороднюк, 1999). Його сучасний ареал лежить на схід від Дніпра, переважно на північ і схід від Дінця, в межах північно-східних районів Харківщини і півночі Луганщини (Токарський, 2004; Загороднюк, Коробченко, 2008). За межами основного ареалу існують окремі поселення, сформовані внаслідок переселення бабаків на нові місця з інших частин ареалу (Токарський та ін., 2006). Для Одещини такі поселення дотепер не відомі, і мета цього повідомлення — опис такого місцезнаходження.

Заселення бабака в Любашівському районі Одеської обл. відбувалося на мисливських угіддях Іванівської сільради (територія зниклих сіл Степанівка та Ново-Андріївка) у 1979–1980-х роках. Бабаків завезли спочатку із заповідника з Асканії-Нова, а після з Луганської обл., разом із сарнами та фазанами, у кількості близько 25 особин. З одного боку колонії — долина річки Кодима, з іншого — цілинний, нерозораний схил балки (глиняно-піщана місцевість). Колонія у час її розквіту 2010–2012 рр. займала територію близько 2 км². Сприяло такому розвитку і збільшення поголів'я худоби та випас її в місці колонії.

Мета роботи — опис колонії бабака на Одещині з аналізом її динаміки у часі.

Матеріал і методи

З 2010 р. автор почав системний збір матеріалу. За результатами такого збору було підготовлено огляд стану цього поселення бабаків, який було представлено на курсах біологів СЕС у 2012 році на базі ДУ «Українська протичумна станція», на основі чого було внесено пропозицію щодо включення цього виду до переліку об'єктів моніторингу в Одеській області у методичні рекомендації «Визначник дрібних ссавців (комахоїдні та гризуни) фауни України — носіїв природно-вогнищевих інфекцій».

Відомості про багаторічні зміни чисельності бабака в Любашівському поселенні (дані за 1980–2019 роки) отримано автором з архіву Одеського обласного УОРУ за сприяння головного мисливця Одеської обласної ради УТМР у Віктора Янушевського.

Результати та обговорення

В нещодавньому огляді ссавців Поділля (Загороднюк, Пірхал, 2013) бабака було відмічено як вид, що є новим для фауни регіону, не відомим раніше, проте як такий, що дотепер не сформував стабільні популяції (відмічено, що останні реєстрації були у 2009 р.). У тому огляді мова йшла про реєстрації поселень бабаків у межах Вінниччини, і про Любашівську колонію авторам не було відомо (І. Загороднюк, особ. повід.). З огляду на це, описана у цій праці колонія бабака дає підстави вважати вид наявним у фауні Поділля.

Історія формування поселення

Розселення бабака степового, *Marmota bobak*, на півночі Одеської обл. проходило в 1979–1980 роках. На території трьох сіл Любашівського району, в яких не залишилося жодного жителя, був створений природний заказник «Степанівський» (згодом статус і назву змінено на «Мисливські угіддя Іванівської сільської ради»). До цього заказника були переселені сарни, фазани та байбаки, спочатку — з Асканії-Нової, а після також із Луганської обл., тобто заселення бабака проходило в два етапи.

Першу партію байбаків завозили влітку з Асканії-Нової. На жаль, не всі звірки змогли перенести жару та дорогу, а ті що доїхали — не змогли акліматизуватися. Другу партію відловлювали вже в Луганській обл. (на той час як «Ворошиловградська»), восени. Відсутність природних ворогів, бережливе ставлення населення ближніх сіл — дозволило колонії розростися за 30 років з 25 особин у 1980 до 415 у 2010 році.

Недбале ставлення до природи — спочатку через випалювання очерету та сухоостою, а потім через відкриття кар'єру — призвели до загибелі тварин. Поява великої кількості лисиць також позначилася на чисельності колонії та подальшій міграції вцілілих особин поближче до людей. Із 2013 р. розпочато заходи з підтримки і відновлення колонії, яка, станом на 1 січня 2019 р. нараховувала близько 1700 особин.

Чисельність та її зміни

На сьогодні колонія існує вже понад 35 років. За цей час змінилося кілька поколінь бабаків, і цей вид можна включити до складу фауни Одещини.

Починаючи з 1980 р., колонія збільшувала свою чисельність. Місце розселення знаходиться в мальовничому куточку дикої природи. Це місце для проведення дитячих змагань, військово-патріотичної гри «Зірниця» і т.п., та і місцеві люблять там відпочивати (виїжджають на природу), а так як охочих подивитись на нових звірків, взяти додому, та і браконьєрів хватало, то на початок 1990 р. їх налічували приблизно 100 особин.

З 1990 по 2000 р. чисельність майже не змінилася, основною причиною чого став людський фактор, випалювання: влітку та восени — стерні та соломи (а так як схили балки межують з полями, то вогонь часто доходив і до колонії), а на весні — очерету на річці.

Починаючи з початку 2000-х років, в першу чергу через заборону випалювань, а дитячі змагання перенесли в Іванівський ліс, чисельність колонії на 2010–2012 рр. становила приблизно 300–400 особин (за спогадами старожилів сіл Іванівка та Антонівка та автора).

Рис. 1. Бабак та нори бабаків з Любашівської колонії. Фото автора, 2016.

Fig. 1. A marmot and marmot burrows in the Liubashivka colony. Photo by the author, 2016.

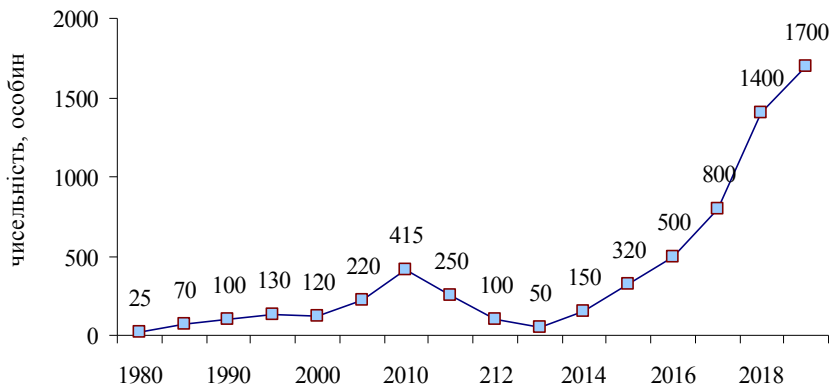

Рис. 2. Динаміка чисельності бабака степового в Любашівській колонії.

Fig. 2. Population dynamics of the steppe marmot in Liubashivka colony.

Однак, через важке фінансове становище, багато фермерів восени 2011 р. залишили врожай зернових, кукурудзи, а де і сояшника неприбраним, прямо на полях. Значно зросла популяція мишовидих гризунів, а з ними і лисиць. Лисиці і завдали першого удару по чисельності колонії байбаків протягом зими–весни 2011–2012 років. Весною 2012 р., коли епізоотія сказу серед лисиць досягла піку (вони часто стали навідуватися до навколишніх сіл, приходити до череди на обіднє доїння), мисливці (за участі й автора) забили тривогу, і протягом двох днів біля сіл Бобрік–I та Бобрік–II, які розташовані на відстані до 10 км від колонії бабаків, було відстріляно 79 лисиць; у 15-ти із них сказ підтверджено лабораторно.

Навесні 2012 р. при будівництві автошляху «Київ–Одеса», поблизу місця розташування колонії бабаків будівельниками був організований кар'єр із забору глини та піску. Багато тварин загинуло, а ті, що лишилися, перебуваючи у стресі, протягом двох весняно-літніх сезонів 2012 та 2013 рр. не дали потомство. За результатами обліку восени 2013 р., проведеного УТМР в Одеській області та Управлінням лісового та мисливського господарства Одеської ОДА, колонія нараховувала приблизно 50 особин. Тобто, за два роки вціліло лише близько 13 % колонії (з 400 особин збереглося 50).

Завдяки роботі єгерської служби, в першу чергу єгеря Сергія Курданівського, який також родився і виріс в цій місцевості, він же й голова районних мисливців, місцевих жителів, любителів природи, за останні роки, шляхом заборони полювання (на бабаків) та їзди на автомобілях в місці розташування колонії вдалося збільшити популяцію цих тварин.

Крім того, сформувалася (природним шляхом, без участі людей) і друга колонія, розташована на відстані 10–15 км від основної, в балці-ярку протяжністю близько 10 км.

Важливу роль у формуванні відіграло і те, що в цій балці випасається до 400 голів худоби з трьох сіл. Це підтверджує припущення В. А. Токарського (2002) про залежність життєздатності колонії байбака від кількості копитних тварин. Крім того, до заказника протягом 2015–2016 років завезено сарну європейську (близько 20 особин) та свиню дику (15 особин). Завдя-

ки ентузіазму егеря Сергія Курданівського та небайдужих фермерів та мисливців було оброблено городи під засіви зернових культур, кукурудзи. Це дало змогу збільшити приріст копитних в заказнику, що також позначилося і на збільшенні поголів'я байбака.

Важливим заходом став контроль чисельності хижаків. У 2018 році на територію заказника зайшла зграя вовків (близько 10 особин) — 4 вовка було вбито, інші пішли у Вінницьку область. Також біля заказника поселилися шуліки. Мисливцями на час виходу малюків бабака було організовано патрулювання, бо щодня знаходили 5-6 розірваних дитинчат. Станом на 1 січня 2019 р. обидві колонії нараховували близько 1700 особин (дані районного ТМР).

У жовтні 2017 р. після завершення 23 Теріологічної Школи автором, за підтримки харківського дослідника проф. Віктора Токарського та біолога Українського науково-дослідного протичумного інституту Сергія Начвінова організовано виїзд у заказник. Протягом трьох днів було проведено збір матеріалу та GPS-картування колоній. Цим було закладено підвалини подальшого моніторингу поселення, який триватиме надалі.

У 2017 році заказник офіційно представлено як мисливські угіддя, зокрема й на байбака. Протягом 2017–2018 років було виділено 200 ліцензій на відстріл самців байбака. З них 177 реалізовано за вказані два роки. Завдяки добре спланованій роботі з підтримки популяції і регуляції впливів хижаків чисельність полювання не вплинуло на хід популяційної динаміки і чисельність дослідженої колонії бабака продовжує зростати.

Вороги

Основні природні вороги «любашівської» колонії бабака — наземні та пернаті хижи, зокрема лисиці, бродячі пси та хижі птахи. Про лисиць вже згадано вище, бродячих собак тут відстрілюють одразу при їх появі біля колонії. Хижи птахи, в тій кількості, що є, не наносять помітної шкоди колонії.

Висновки

1. З'ясовано, що на північ Одеської області бабака завезено у 1979–1980 роках, спочатку з біосферного заповідника «Асканія-Нова», а потім — з Луганської області; стартова чисельність новоствореної колонії складала 25 особин. Любашівська колонія бабака дає підстави вважати цей вид гризунів наявним у фауні Поділля.

2. Одним із суттєвих природних факторів обмеження чисельності бабака є висока щільність хижих ссавців, насамперед лисиці, і відсутність регулювання чисельності лисиць призвело до зменшення колонії бабака у 2010–2015 роках. Важких для колонії наслідків завдало варварське та безгосподарське ставлення до природи, і тому антропогенний фактор є одним з ключових у проблемі збереження бабака.

3. Досвід управління показав, що при правильно спланованій роботі з підтримки локальної популяції і регуляції хижацтва колонія демонструє помітний і сталий приріст, що дозволяє сподіватися на її подальше розростання.

Подяки

Автор щиро дякує В. І. Чернію, М. М. Товпинцю та І. Л. Євстаф'єву за обговорення результатів дослідження та визначення статусу виду у складі фауни Одещини. Автор дякує головному мисливцю Одеської обласної ради УТМР В. І. Янушевському за люб'язно надані відомості про багаторічні зміни чисельності бабака в дослідженому автором поселенні.

Література • References

- Загороднюк, І. В. 1999. Степове фауністичне ядро Східної Європи: його структура та перспективи збереження. *Доповіді НАН України*, № 5: 203–210. [Zagorodniuk, I. V. 1999. Steppe fauna core of Eastern Europe: its structure and prospects of protection. *Reports of the National Academy of Sciences of Ukraine*, No. 5: 203–210. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І., М. Коробченко 2008. Раритетна теріофауна східної України: її склад і поширення рідкісних видів. *Раритетна теріофауна та її охорона*. Луганськ, 107–156. (Праці Теріологічної школи; Вип. 9). [Zagorodniuk, I., M. Korobchenko. 2008. Rare fauna of east-

- ern Ukraine: composition and distribution of rare species. In: Zagorodniuk, I. (ed.). *Rarity mammal fauna and its protection*. Luhansk, 107–156. (Series: Proceedings of the Theriological School; Vol. 9). (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І., А. Пірхал. 2013. Ссавці Поділля: таксономія та зміни складу фауни за останнє століття. *Наукові записки Державного природознавчого музею (Львів)*, **29**: 189–202.
- [Zagorodniuk, I., A. Pirkhal. 2013. Mammals of Podillia: taxonomy and changes of fauna composition during last century. *Proceedings of the State Natural History Museum (Lviv)*, **29**: 189–202. (In Ukrainian)]
- Токарский, В. А. 2002. Степной сурок *Marmota bobak* (Rodentia, Sciuridae) в Украине. Социальные взаимоотношения. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*, № 1 (45): 95–103.
- [Tokarsky, V. A. 2002. Steppe marmot *Marmota bobak* (Rodentia, Sciuridae) in Ukraine. Social mutual relations. *Visnyk of the Luhansk Pedagogical University. Biological Sciences*, № 1 (45): 95–103. (In Ukrainian)]
- Токарский, В. А. 2004. Историческое изменение ареала и численности степного сурка (*Marmota bobak* Mull. 1776) в Украине. *Ученые записки Таврического национального университета. Серия Биология, химия*, **17** (56), № 2: 173–185.
- [Tokarsky, V. A. 2004. Historical changes of the geographical ranges and abundance of the steppe Marmot (*Marmota bobak* Muller, 1776) in Ukraine. *Scientists Notes the Taurian National University. Series Biology, Chemistry*, **17** (56), No. 2: 173–185. (In Russian)]
- Токарский, В. А., В. В. Грубник, А. С. Авдеев. 2006. Реаклиматизация степного сурка (*Marmota bobak* [sic] Mull., 1776) в Украине. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: біологія*, Вип. 4, № 748: 100–109. <https://bit.ly/2VzvaQO>
- [Tokarsky, V. A., V. V. Grubnik, A. S. Avdeev. 2006. Reacclimatization of marmot (*Marmota bobak* Mull., 1776) in Ukraine. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Biology*, No. 4, № 748: 100–109. (In Russian)]